

**Ivan Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini s osvrtom i na Hrvatsku i Slavoniju*, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"
Zagreb 2009., 444. str.**

U Bosni i Hercegovini, tj. u krajevima gdje su živjeli Mađari izvan tzv. uže Ugarske odvijala se Julijanska akcija, koja je naziv dobila prilikom osnivanja istoimenog Saveza korištenjem imena sv. Julijan, "zaduženog" za obnovu kulturne djelatnosti naroda, odnosno očuvanje i revitalizaciju kulture i naroda. Julijanska se akcija odnosila u Bosni i Hercegovini uglavnom na tamošnja mađarska društva, mađarske škole, mađarske željeznice i druge institucije, a u cilju obnove kulturne djelatnosti tadašnjeg mađarskoga manjinskog naroda.

O fenomenu mađarske Julijanske akcije u Bosni i Hercegovini, o njezinoj ulozi i biti, izvjesni broj znanstvenika još uvijek ima oprečne stavove, a to je stoga što je Julijanska akcija u historiografskom smislu "nedorečena" te je početkom 20. stoljeća opterećivala južnoslavensko-mađarske društvene i političke odnose.

Zbog ranije navedenih razloga, može se reći da je svaki doprinos proučavanju ove tematike iznimno važan u procesu iznalaženja konačnog stava o Julijanskoj akciji u Bosni i Hercegovini. Vođen takvim motivima prof. dr. sc. I. Balta u svom djelu sustavno prikazuje Julijansku akciju pružajući čitatelju potpuni uvid ovog povijesnog konteksta uz mnogobrojnu argumentaciju potkrijepljenu izvornom povijesnom građom iz mađarskih, austrijskih, hrvatskih i bosansko-hercegovačkih arhiva.

U uvodnom dijelu jasno su ocrtane povijesne prilike u razvoju Austro-Ugarske, s posebnim osvrtom na Ugarsku, od Nagodbe 1867. godine do propasti 1918. godine, mađarsko-južnoslavenski (hrvatsko-srpsko-bošnjački) politički odnosi od Nagodbe do kraja Prvog svjetskog rata te na kraju stanje u Bosni i Hercegovini neposredno poslije aneksije prema izvješću Sautera.

Drugo poglavlje odnosi se na stanje u Bosni i Hercegovini, tako se ovdje vidi državnopravni položaj Bosne i Hercegovine od 1878. do 1918. godine, iscrpni popis stanovništva odnosno neujednačen prirodni prirast kod pojedinih konfesija u spomenutom razdoblju, osim toga donosi i prikaz Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine prije i poslije Potiorekove reforme 1912. godine, stanje nakon donošenja Vojnog zakona itd. Poseban dio govori i o agrarno-posjedovnim odnosima od sredine 19. stoljeća do 1919. godine.

Atentat koji se dogodio 1914. godine u kojem je Gavrilo Princip ubio austrijskog prijestolonasljednika nadvojvodu Franza Ferdinanda Habsburškog i njegovu suprugu nadvojvotkinju Sofiju u Sarajevu, opisan je u prilogu Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu.

Zajednički austro-ugarski ministri financija do Prvog svjetskog rata u kreiranju politike Bosne i Hercegovine svoj dio dobivaju u trećem poglavlju. Tako su posebno istaknuti zajednički ministri financija Kállay i Burián. Zadaća zajedničkog Ministarstva financija, osim svoje nadležnosti nad Bosnom i Hercegovinom, bila je priprema zajedničkog proračuna za koje su sredstva osiguravale obje državne vlade Ugarske i Austrije, a što je zahtijevalo pripremljenost i rutinu u izradi proračuna. Ministri su neposredno utjecali na zbivanja u Bosni i Hercegovini kao okupiranoj i anketiranoj austro-ugarskoj pokrajini, a posebno u oblikovanju bosanske nacije, jezika i identiteta; dakako i o Mađarima koji su u navedenom razdoblju organizirali kulturni život i škole, a koje su osmišljene ugarskom vladinom politikom Julijanske akcije.

U četvrtom poglavlju "Školstvo i kulturne prilike u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća" vidi se kakva je bila austro-ugarska prosvjetna politika u BiH-a, škole prije okupacije, za vrijeme "okupacije" i "aneksije" te viđenje srpskog bosansko-hercegovačkog znanstvenika o politici o politici školstva i prilikama koje su se odvijale u BiH-a.

Nakon opisanih političkih, vjerskih i nacionalnih prilika, dolazimo do petog poglavlja Julijanska akcija i Julijanski savez. Julijanska akcija se provodila pomoću različitih institucija, ustanova i udruga, međutim početkom 20. stoljeća ukomponirana je u tzv. mađarsku misao. Pravno ili statutarano, akcija je započela 1904. godine u Slavoniji, Erdelju te "oazama" Mađara po riječnim lukama izvan Ugarske, a od 1908. u BiH-a provodeći intenzivno svoj plan sve do kraja Prvog svjetskog rata. Glavni kreatori Julijanske akcije u BiH-a bili su predsjednik Saveza Julijanskih društava Béla Széchenyi te tajnik Kunó Klebelsberg.

U BiH-a je pored bosansko-hercegovačkog, inkorporiran u julijanski program i mađarski školski sustav, a osnovana su mađarska društva, željeznice, crkve i druge ustanove slično po uzoru na Slavoniju. Julijanska akcija stvorena je i vođena od mađarskih najviših organa vlasti, s legalno osnovanom institucijom, statutom i financijski pomagana od mađarske Vlade, ministra predsjednika te kao što je navedeno zajedničkog ministra financija zaduženog za upravljanje Bosnom i Hercegovinom. Zbog raširenosti i specifičnosti provođenja tzv. "nacionalne obrane Mađara" te zbog "navodne ugroženosti" u literaturi se nazivala i "Bosanska akcija" s jedinstvenim ciljem i metodologijom djelovanja. Djelovanje Udruge "Julijan" mađarska strana je opravdala brigom za vlastiti narod izvan granica matične države, za očuvanje

identiteta, kulture i jezika, ali je hrvatska, srpska i bosanska strana u djelovanju "Julijana" vidjela oblik političkog odnarođivanja i pomađarivanja domicilnog stanovništva.

Dok je Julijanska akcija u Slavoniji nastojala dobiti simpatije hrvatske i srpske većine, te njemačke manjine, tzv. Bosanska akcija je nastojala zadobiti podršku čelnih ljudi uglavnom muslimanske vjeroispovijesti te potporu franjevačkog reda.

Julijanska se akcija može donekle komparirati sa sličnim njemačkim projektom *Schulvereine*, talijanskom akcijom *Dante Alighieri* i ne tako značajnom slavenskom akcijom *Ćirilometodskih društava*, koje su djelovale izvan prostora matičnih nacionalnih država.

U početku 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini bilo je oko 90 %, a oko 60 % žitelja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji nepismeno, a što je omogućavalo lakše djelovanje njemačkih, mađarskih i talijanskih organizacija i akcija putem škola i kulturnih društava.

U šestom poglavlju autor iscrpno opisuje mađarske škole i Julijanske udruge, pa se tako navodi da su se u Bosni i Hercegovini julijanske škole mogle osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona, već i na temelju školskog zakona Bosne i Hercegovine koji je dopuštao, pa čak i poticao organiziranje javnih i privatnih škola, pustaraških škola (mađarske julijanske škole), tvorničke škole (škole mađarske državne željeznice), konfesionalnih škola (mađarske reformatorske škole), što je otvorilo širok prostor djelovanju mađarske Julijanske akcije u Bosni i Hercegovini. Kroz školski sustav ostvarivao se jedan od najučinkovitijih oblika latentne "mađarizacije". Autor navodi i gledište mađarskog znanstvenika Mihály Szabadosa o Julijanskoj akciji, statistički podaci o broju i vrstama škola, broju učenika i učitelja te ukupnom broju Mađara u hrvatskim županijama.

Vrlo važno je spomenuti i mađarsku državnu željeznicu koja je krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila najveće poduzeće u državi te je imala centralnu ulogu u Monarhiji, posebno u razvitku ugarske privrede, a koja je postupno postala državna s namjerom uvođenja jedinstvenog jezičnog sustava, mađarskog jezika u Ugarskoj i okolnim zemljama. Kako bi se to postiglo, uvedena je 1907. godine *Željeznička pragmatika*, koja je uz pitanje jezika rješavala željeznički sustav, kada su prvi put Mađarske državne željeznice organizirale školu izvan Ugarske na mađarskom jeziku, 1904. godine stavile su ju u sustav Julijanske akcije.

Istovremeno su do kraja Prvog svjetskog rata bili procesi imigracije mađarskog stanovništva u okupiranu i anektiranu BiH-u, koji su u početku bili spontani, uglavnom zbog kupnje relativno jeftinog zemljišta za poljoprivrednu proizvodnju, zapošljavanju u državnom upravnom aparatu, državnoj

željeznici te industrijskim pogonima za eksploataciju šuma i ruda, a sve to je dovelo do "eksplozivnog" porasta broja Mađara. To je samo jedan od razloga pojave fenomena Julijanske akcije u zemljama izvan Ugarske kao sredstva tadašnje politike vladajućih krugova, kada je "mađarska strana" prepoznala mogućnost instrumentalizacije Mađara useljenih u BiH, a pokrenuta okupacijom i aneksijom početkom 20. stoljeća u političke svrhe. Julijansku je akciju mađarska Vlada uklopila u koncept mađarske državne misli, koja je sebe vidjela u jedinstvenoj mađarskoj državi od Karpata do Jadrana, a u kojem bi sve narodnosti činile sastavni dio mađarske nacije s jedinstvenim mađarskim državnim jezikom.

Dakle, proučavajući motive političke prakse provedene s druge strane Save i Drave početkom 20. stoljeća, može se zaključiti da je mađarsku upravu zanimala teritorijalna integracija i očuvanje velikodržavne uloge, a bosansko-hercegovačku nejedinstvenu političku elitu pokretala je želja; kod Hrvata i Srba za priključenjem svojim matičnim zemljama, a kod muslimana (Bošnjaka) za integriranjem nacionalnog bosansko-hercegovačkog prostora. S etničkog gledišta i gledišta vlasti, mađarska politika u BiH-a kretala se u uskim okvirima te je bila prisiljena na defenzivu, dok je bosansko-hercegovačka politika bila determinirana rascjepkanošću etničkog područja istodobno te bila prisiljena na obranu i na ofenzivu. U tom su kontekstu, npr. bosansko-hercegovački Mađari postali za Bosu i Hercegovinu nametnuta strana tijela, tj "mostobran" mađarske osvajačke politike, dok su za Ugarsku oni bili "krajiska utvrda" protiv južnoslavenskog ujedinjenja i rušenja Monarhije.

Mađari se nakon raspada Austro-Ugarske monarhije, nisu morali obračunati samo s velikodržavnim snovima, nego su bili primorani odreći se 2/3 svog područja i 1/3 nacionalnog tijela, a u njemu i Bosne i Hercegovine, a kasnije, od 1945. godine i pola stoljeća slobode zbog sovjetskog zaposjedanja. I bosansko-hercegovački nacionalno heterogeni građani su se kod sklapanja mira nakon Prvog svjetskog rata našli na strani gubitnika pa strepeći od raznih iredentizama i neizvjesne budućnosti, pokušali su naći zaklon u južnoslavenskoj suradnji.

Na kraju autor iznosi brojne arhivske izvore o Julijanskoj akciji iz Mađarskog državnog arhiva u Budimpešti, mnoga izvješća, razne nacрте, dokumentaciju i opremu mađarskih Julijanskih škola u Bosni i Hercegovini.

Djelo Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini je prva detaljna studija koja razjašnjava problematiku tzv. Julijanske akcije i to na odgovarajućoj literaturi i izvorima, koji su gotovo ravnomjerno korišteni, a istodobno i odgovarajuće kritički vrednovani.

Ljubica Andrijanić

POVIJESNI ZBORNIK
godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe
br. 4, Osijek, 2009.

Nakladnik:

Odsjek za povijest – Filozofski fakultet Osijek
Udruga povjesničara Slavonije i Baranje

Za nakladnika:

Prof. dr. sc. Ivan Balta, predstojnik Odsjeka za povijest

Uredništvo:

Prof. dr. sc. Pavo Živković, Filozofski fakultet u Osijeku
Prof. dr. sc. Ivan Balta, Filozofski fakultet u Osijeku
Doc. dr. sc. Boško Marijan, Filozofski fakultet u Osijeku
Prof. dr. sc. Mithad Kozličić, Sveučilište u Zadru
Prof. dr. fra. Marko Karamatić, Franjevačka teologija Sarajevo
Prof. dr. sc. Azem Kožar, Filozofski fakultet u Tuzli
Prof. dr. sc. Márta Font, Bölcsészettudományi Kar Pécs
Prof. dr. sc. Marta Dobrotková, Filozofická fakulta v Trnave

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr. sc. Pavo Živković

Tajnik uredništva:

Dr. sc. Zlatko Đukić

Lektor i korektor:

Valentina Zovko, prof.

Računalna obrada i prijelom:

Ivan Nećak

Prijevod sažetaka na engleski:

Valentina Zovko, prof.

Tisak:

Tiskara Soldo, Vukovar

Naklada: 300 primjeraka